

A HISTORIA DA MEMORIA E A MEMORIA DAS HISTORIAS.

Memoria Histórica na LIXG (Literatura Infantil e Xuvenil Galega), unha guía literaria para o profesorado

Pilar Sampedro Martínez

Hai etapas históricas que foron deturpadas e silenciadas polo relato oficial e que moi tarde e de maneira moi tímida van sendo recuperadas. A chamada memoria histórica ocupa o centro desa diana de engano e borrado; os tempos do golpe de estado do 36, a guerra e a posguerra continúan a ser de difícil tratamento no ensino.

Aínda non se conseguira sacar á luz a historia das vítimas cando se ergueron de novo as forzas retrógradas para evitar devolverlles a dignidade. O “negacionismo”, tan

presente en moitos campos na actualidade, ataca, infrínxelles cansazo e impotencia aos que ían alumeando feblemente esa realidade. Aínda así, é urxente manter esa luz, no convencemento de que as capas de mentiras non poden seguir aprisionando as voces dos que foron castigados por respectar o mandato democrático.

Cando na materia de Historia non se trata a ditadura e os seus horrores porque poucas veces se chega ao final do temario (pero tamén porque se foxe deses períodos nos que certas ideoloxías poderosas poden sentirse molestas e crear problemas), son as artes as que adiantan interpretacións. Fano á súa maneira, non se mostran como ciencia pero si como conciencia, a modo de berros que chaman a atención, pedras que rachan a superficie da auga estancada, despertando sensibilidades que nos obrigarán a pensar. O papel do *Guernika* de Picasso é un caso evidente; atravesou o mundo e o tempo descubriendo a cortina de falsidades que o réxime ditatorial de Franco tiña tan ben organizado. Un cadro que mostra o horror que o réxime non quería ver nin que se vise.

Hai actos, que suceden de vez en cando e que nos obrigan a crer na humanidade. O pintor mostrou o horror do fascismo sen que se lle puidese tapar a boca. En Glasgow,

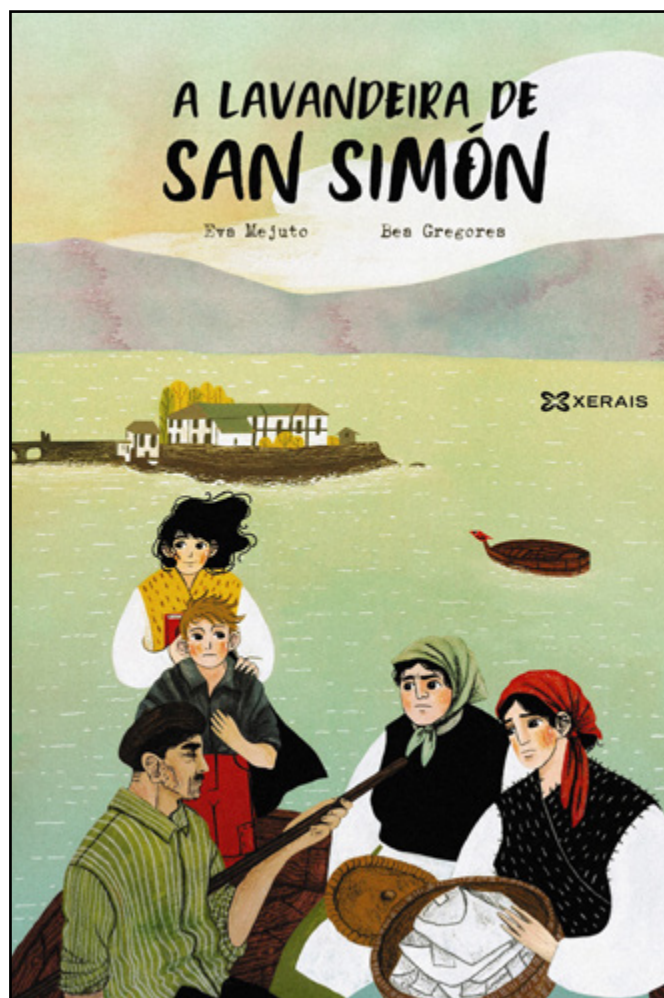
a rúa na que estaba o consulado de Sudáfrica, recibiu o nome de Nelson Mandela mentres el estaba prisioneiro no país do *apartheid*. Un día, o ditador Pinochet (aquel que traizoara a Allende e enchera os estadios de horror e as casas de mortos e desaparecidos) foi retido en Londres grazas ao bo facer dun xuíz español. Son golpes de xustiza poética nos que toca crer para non deixar apagar o lume, porque como preguntaba o neno ao seu pai na *Estrada*: “Nós, somos os bos?, seguimos sendo os bos?, levamos o lume?” Non se trata de dividir o mundo

entre bos e malos (como sucede nos momentos de crise ou nas ficcións maniqueas) pero alguén ten que ir tecendo bondade da mesma maneira que cantan os galos para que o día amañeza.

A arte mostra a realidade dunha maneira diferente, deixa caer as súas verdades como a chuva mansa que nos vai mollando pouco a pouco, faino case de xeito inconsciente pero rotundo, obríganos a facernos preguntas porque non somos inmunes a beleza, por iso ao lado da Historia teremos que traballar coas manifestacións artísticas.

No pórtico da publicación *Memoria Histórica na LIXG* (*Literatura Infantil e Xuvenil Galega*), guía destinada ao profesorado, recollo a voz narradora de *Corredores de sombra* porque sempre me semellou moi clara: “A través do colexio non me chegara gran cousa, pois en todos os cursos, tanto en Historia como en Literatura, o mundo parecía rematar xusto antes de 1936 e nunca se daban os temas derradeiros dos libros”. É a máis inocente das explicacións e a máis estendida. Por iso coñecemos aqueles tempos e aquelas voces a través da arte, especialmente do cine e da literatura e tivemos que aguantar aquilo de “outra vez a guerra!... como se non houbera máis temas”. Certamente habíao pero ese era fulcral para entender o presente, seguramente non resultaba amable e iso era o que unha e outra vez se quixera evitar. Fuximos das dúbidas, da dor, do que nos mobiliza a modo de terremoto, porque vivimos buscando a seguridade dende as covas nas que vivíamos no principio dos tempos.

Ás veces é un verso, ou un título, o que nos achega unha imaxe sintetizadora dun tempo, por exemplo “longa noite de pedra” de Celso Emilio. Sobre esa noite, recóllense os textos literarios que aparecen nesta guía de memoria histórica na nosa literatura infantil e xuvenil. Con ela téntase colaborar nese empeño de sacar á luz o pasado, recollendo aqueles libros destinados á rapazada (polas coleccións nas que están publicadas) que tratan esta temática dunha ou outra maneira, atendendo á mirada das voces silenciadas. Moitas veces da necesidade agroma a virtude. Esta literatura que nace da carencia de obras en galego para a rapazada (que por primeira vez ía poder ler na súa lingua) vai ser froito do compromiso coa identidade e os valores democráticos dos seus autores e autoras, na meirande parte, profesorado innovador ou cidadáns moi comprometidos. Como acostumamos dicir, os mestres e as mestras ensinan, polo tanto, cando constrúen literatura son conscientes da responsabilidade do momento histórico e os chamados contidos transversais estarán presentes nos seus textos, entre eles o pacifismo e... non se constrúe a paz sobre a mentira e a negación.

A guía *Memoria Histórica na LIXG* recompila as obras que tratan esta temática. A modo de cata, citarei as voces de Agustín Fernández Paz con dúas novelas: *Corredores de sombra* e *Noite de voraces sombras* nas que unha adolescente se ve obrigada a madurar ante o encontro co pasado, ou no relato curto “As sombras do faro” no que é un rapaz o que tropeza con esas sombras que piden xustiza. Faino, tamén, An Alfaya no relato “A muller prohibida” e na novela con perspectiva de xénero *A sombra descalza*. Non podemos esquecer a achega de Manuel Rivas a través de *A lingua das bolboretas* ou o relato “O namorado de María” magnificamente ilustrados por Miguelanxo Prado.

Estas tres voces son unha mostra de moitas outras, como a de Neira Vilas no *Ciclo do neno* (especialmente en *Aqueles anos do Moncho* publicada en 1976) ou a de Margot Chamorro, *Tempo rachado*, que sae á luz na colección Fóra de Xogo e se presentaba desta maneira: “Aínda está moi viva entre nós a memoria da guerra civil, e tamén a dos longos e crueis anos de posguerra; unha época gris e amarga, sobre todo para quen tiveron que ver como os seus ideais quedaban esmagados. Ese é o tempo rachado visto a través dos ollos dunha nena nacida nunha familia de vencidos.”

O tema está aberto e continúa facéndose presente a día de hoxe. A biografía en banda deseñada *Francisco Fernández del Riego. O home que valía por mil* de Antón Mascato e Pepe Carreiro publicada no 2023 colocouno, de novo, na actualidade. Certamente, a meirande parte dos escritores aos que se lle dedicaran as Letras Galegas estiveran no exilio exterior (Florencio Delgado Gurriarán, Lorenzo Varela, Rafael Dieste, Luís Seoane, Castelao...) e no interior (Fernández del Riego, Carballo Calero, Antonio Fraguas, Paz Andrade, Ramón Piñeiro, Xosé María Álvarez Blázquez, Xaquín Lorenzo, Xocas, Ánxel Fole, Fermín Bouza Brey, Ramón Otero Pedrayo, Celso Emilio Ferreiro, Luís Pimentel...) pero talvez nunca se tiña tratado este aspecto de forma tan evidente cando se dirixían as obras ao público infantoxuvenil como sucedeu neste caso. Sempre me pregunto sobre a dificultade de presentarlles a Roberto Blanco Torres, paseado e fusilado polos falanxistas en 1936, sen dicilo claramente, pero fíxose.

A *Memoria Histórica na LIXG* móstrase de diferentes maneiras. Sempre son escintileos de luz que iluminan obras nos diferentes xéneros: novela, relato, banda deseñada, álbum ilustrado ou teatro. Ás veces revelando a realidade crúa, outras veces como un pano de fondo que o agrisalla todo. Evidenciando diferentes realidades (dende a represión a todos os niveis ao roubo dos bens dos derrotados, as feridas nas familias, o misterio dos homes do monte, o wolfram, o papel da muller, a educación, as criaturas

roubadas...), situando a acción en lugares como a illa de San Simón (o campo de concentración nun dos lugares máis fermosos do mundo), titulando as obras coa palabra "sombra" como fan Agustín Fernández Paz ou An Alfaya porque as vítimas convertéranse en sombras. Sacalas á luz é o propósito, amosar as obras nas que aparece a súa situación para que sexa coñecida e demostrar, unha vez máis, que en galego se pode ler case todo, que non vale a desculpa de ter que facelo noutra lingua porque a nosa produción non é suficiente. Debemos agradecer ao tecido creador e editorial o esforzo por normalizar todo tipo de literatura na medida das súas posibilidades, e debemos estar atentas a non perder ese pulo de compromiso nuns tempos que evidencian a desfeita.

As guías sempre son incompletas porque a produción continúa (por sorte), por iso aparece unha páxina, ao final, na que ir apuntando o que descubrimos e, por iso, pensamos que o mellor sería unha web que poda ir actualizándose. De calquera maneira, trátase de ir subindo chanzos como no mito de Sísifo, como na educación do día a día. Ás obras de literatura infantil e xuvenil engádense, cara ao final da guía, referencias a un libro no que documentarse sobre a época e a un par de estudos dirixidos ao profesorado, verdadeiro destinatario da guía.

